

ISSN: 1302-6879

**YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES**

HAKEMLİ DERGİDİR

YIL/YEAR : 2009 SAYI/NUMBER : 17 BAHAR /SPRING

Hatâyî-î Tebrizî'nin Yûsuf U Züleyhâ Mesnevisi

Recep Demir
Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Özet

Yûsuf ile Züleyhâ hikâyesi, Türk edebiyatında en fazla işlenen konulardan biridir. Genellikle mesnevi nazım şeklinde ve aruzun basit kalıplarıyla kaleme alınan ilk örnekler, meclislerde okunmak üzere yazıldıklarından sade ve kolay anlaşılır niteliktedir. Hatâyî-î Tebrizî'nin Yûsuf u Züleyhâ adlı mesnevisi de çeşitli özellikleriyle kendisinden önce Türk edebiyatında yazılmış olan örneklerle benzeşmektedir. XV. yüzyıl Azeri Türkçesinin bir numunesi olan mesnevi, Akkoyunlu coğrafyasında, hükümdarların sanat ve kültür faaliyetlerini desteklediği, Türkçe ve Farsça ile olgun eserler verilen bir dönemde yazılmış olmakla birlikte, daha çok Türkçe konuşan Türkmen tebaanın zevkine hitap edebilecek bir eser görünümündedir.

Anahtar kelimeler: Hatâyî-î Tebrizî, Yûsuf u Züleyhâ, mesnevi

Abstract

The story of Yûsuf and Züleyhâ, is one of the most covered topics in Turkish literature. Usually the first examples were written in such a simple patterns of verse and Aruz mesnevi , they were written to be read in parliament and they are easy to understand in nature. Hatâyî-î Tebrizî's mesnevi named Yûsuf u Züleyhâ also has similar features with the other samples that written before it in Turkish literature. Mesnevi which is a sample of 15th. century Azeri Turkish, although was written at a time that Akkoyunlu rulers supported arts and cultural activities and Turkish and Persian mature works emerge, it seems to be a work that appeal more to the pleasure of Turkish-speaking Turkmen subjects.

Key words: Hatâyî-î Tabrizî, Yûsuf u Züleyhâ, mesnevi

Giriş

İran edebiyatında doğan ve edebiyatımızda XI. yüzyılda Kutadgu Bilig'le ilk örneği verilen mesnevi nazım şekli, zaman içinde gelişerek olgun eserlerin yazıldığı bir tür hâline gelmiştir. Türk edebiyatında en eski örneği XIII. yüzyılda kaleme alınmış olan ilk

dönem Yûsuf kıssaları, İran etkisinden azade, geniş halk kitlelerine İslamiyet'i anlatmak gibi bir amacı güden ve daha sonra yazılacak olan örneklere göre edebî yönü zayıf kalan eserlerdir. Üç ilahî dinin kutsal kitaplarında anlatılan bu kadim kıssa, Türk mesnevi edebiyatının en seçkin örneklerinden biri olan ve Câmî etkisiyle yazılan Hamdî'nin Yûsuf u Züleyhâ eserine gelene kadar Kul Alî, Halîloğlu Alî, Şeyyâd Hamza, Süle Fakîh, Darîr ve Tebrizli Ahmedî gibi birçok şair tarafından işlenmiştir. Yûsuf kıssasının halk arasında yaygın rivayetlerine dayalı olarak işlendiği bu eserlerden biri de XV. yüzyılda Akkoyunlu sultânı Ya'kûb adına yazıldığı ileri sürülen Hatâyî'nin mesnevisidir.

Akkoyunlu sarayı özellikle Uzun Hasan, Sultân Halîl ve Sultân Ya'kûb dönemlerinde, sanatçı ve âlimlerin barınabileceği uygun bir ortam olma özelliğini korumuştur. Hat, musiki ve şiire düşkün olan, bilim ve sanatı himaye konusunda babasından geri kalmayan Sultân Ya'kûb hakkında bilgi veren Nevâyî; makbul zatlı, yumuşak karakterli, dünyaya değer vermeyen, derviş tabiatlı bir Türkmen sultânı olduğunu belirterek bir rubaisini örnek vermektedir. Hükümdarın Farsça ve Türkçe şiir söylediği, bir divanı olduğu söylense de bu eser günümüze kadar gelmemiştir. Zamanında Akkoyunlu sarayı Figânî, Ehlî-i Şirâzî, Binâî, Mevlânâ Şehîdî, Habîbî, Kışverî, Cemîlî ve Basîrî gibi Farsça ve Türkçe şiir söyleyen devrin birçok şairinin destek bulduğu; önemli hattat ve nakkaşların değerli eserler verdiği bir kültür merkezi halini almıştır¹.

Hatâyî

Hatâyî ve Yûsuf u Züleyhâ adlı eserinden ilk defa olarak bahseden Muhammed Ali Terbiyet, kişisel kütüphanesinde bulunan - ve akibeti konusunda bilgi sahibi olamadığımız- mükemmel olduğunu iddia ettiği bir yazmaya dayanarak mesnevinin Akkoyunlu sultânı Ya'kûb adına yazıldığını bildirmiş ve mesnevinin ilk beytini nakletmiştir².

¹ Sultân Ya'kûb dönemi kültür ve sanat faaliyetleri için bkz. John E. Woods, *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular*, (Çev.: Sibel Özbudun), İstanbul, 1993; Erşahin, Seyfettin, *Akkoyunlular Siyasal, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih*, Ankara, 2002; Araslı, Hamit, "XV-XVI. Esrlerde Azerbaycan Edebiyatı", *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi*, Bakü, 1960, 293-325; Faruk, Sümer, "Ak Koyunlular", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 40, 1986, 1-37.

² Muhammed Ali Terbiyet, *Dânişmendân-ı Azerbaycan*, Tahran, 1314, 137. Hatâyî'nin Yûsuf u Züleyhâ mesnevîsinin yazmaları Azerbaycan İlimler Akademisi, Elyazmalar Enstitüsü kütüphanesinde bulunmaktadır. Akademi

A. Hayyampur, Hatâyî hakkında Terbiyet'in verdiği bilgileri tekrar etmiş ve Terbiyet'in kütüphanesinde bir yazma nüshasının olduğunu bildirerek, mesneviyi nüshası mevcut olmayan Yûsuf u Züleyhâ'lar arasında saymıştır³. Demek ki, Terbiyet'te bulunan nüshanın akıbeti, en azından Hayyampur'un çalışması esnasında, belli değildir.

Hamit Araslı ise, Azeri Türkçesinde Alî'nin "rubai-koşma" tarzında yazdığı Kıssa-i Yûsuf'undan bahsettikten sonra, Hatâyî'nin eserinin Fars dilinde yazılan Yûsuf u Züleyhâ'lar seviyesine ulaşabilecek nitelikte ilk mesnevi olduğunu ileri sürer. Mesneviden birkaç beyti de örnek olarak aktararak, eserin sade bir Türkçeyle yazıldığına dikkat çeker⁴.

Agâh Sırrı Levend de Terbiyet'e dayanarak Yûsuf u Züleyhâ yazan şairler arasında Hatâyî'nin adını zikretmiştir⁵.

Hatâyî'nin, eserini Sultân Ya'kûb'a ithaf ettiğini bildiren Ahmet Caferoğlu ise, herhangi bir kaynak göstermeksizin şairi, çağdaşları olan Ahmedî ve Hamidî ile birlikte saraya mensup şairler arasında sayar⁶.

Öyle anlaşıyor ki, verilen bilgilerin tamamının kaynağı Terbiyet'in eseridir. Üzerinde çalıştığımız nüshalarda, mesnevinin Sultân Ya'kûb'a ithaf edildiğine dair bir bilgi olmadığı gibi devrin kaynaklarında da Hatâyî ismi geçmemektedir. Ahmet Caferoğlu'nun, Hatâyî'yi saraya mensup şairlerden sayması da herhalde Terbiyet'in bildirdiği, eserin Sultân Ya'kûb'a ithaf edildiği bilgisine dayanmaktadır. Ya'kûb'un şair ve sanatçıları himaye eden bir hükümdar olduğu bilinmektedir. Ancak bir şairin hükümdar adına eser yazmış olması, o şairin saraya mensup sayılması için yeterli bir veri olmasa gerek. Saraya mensup olan bir şairin adının dönemin kaynaklarda hiç geçmemesi de pek ihtimal dâhilinde görünmemektedir. Dolayısıyla Terbiyet'in ileri sürdüğü şairin saraya

görevli bilim adamlarıyla istişaremizde, yazısı pek düzgün olmayan ve bazen bariz hatalar içeren beş nüshanın on dokuzuncu yüzyılda medrese öğrencileri tarafından kopya edildikleri kanaati ileri sürülmüştür. Düzgün bir talikle istinsah edilmiş ve daha eski olduğu anlaşılan bir nüsha ise, neredeyse yarısı eksik ve varakları birbirine karışmış bir şekilde bulunmaktadır. Bu nüshalarda eserin hükümdar adına yazıldığı bilgisini doğrulayacak bir işaret mevcut değildir.

³A. Hayyampur, *Yûsuf u Züleyhâ*, Tebriz, 1339, 98.

⁴Hamit Araslı, **a.g.e.**, s. 314-315.

⁵Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara, 1988, 129.

⁶Ahmet Caferoğlu, "Azerbaycan Edebiyatı", *Türk Dünyası Edebiyatı*, (Haz.: Halil Açıkgöz), Ankara, 1991, 145.

mensubiyeti başka belgelerle desteklenmeye muhtaçtır. Böylece eserin hükümdara ithaf edildiği bilgisini doğru kabul edersek, şimdilik yalnızca mesnevinin Sultân Ya'kûb'un hükümdarlık yılları olan 1478-1490 yılları arasında yazılmış olduğunu söyleyebiliriz.

Mesnevinin Dış Yapısı

Nazım Şekli

Divan edebiyatının diğer türlerinde olduğu gibi mesnevide de zamanla klişe hâline gelmiş tertip esasları mevcuttur. Bu esasların kaynağı, nazım biçiminin de kaynağı olan İran edebiyatıdır. Belli bir konuyu işleyen, bağımsız bir kitap olarak yazılmış mesnevilerin plânları, genellikle birbirine benzer. Bu genel plân a)Giriş, b)Konunun işlendiği bölüm, c)Bitiş bölümü şeklindedir.

Giriş bölümünde genel uygulama besmele ve tahmitten sonra tevhit, münacat, naat, padişaha övgü ve sebep-i telif gibi bölümlere yer verilmesi şeklinde iken⁷ Hatâyî, ilk beyitte besmeleyi söyledikten hemen sonra hikâyeyi anlatmaya başlamıştır.

*İbtidâ kılduk be-nām-ı ol kerîm
Di ki bismillâhirrahmanirrahîm*

*Eyle bildük bir haberde ol ganî
Ya 'kûba virmiş on iki oğlanı (1-2) **

Eserin son beyitlerinde ise Yûsuf'un öldüğünü bildirdikten sonra eserini bitirdiğini bildirmiştir.

*Bir niçe günden Yûsuf yatdı o dem
Dünyâdan ol dahı nakl itdi o dem*

*Tamâm oldı Zelhânun nazmı bunda
Okıyanlar bir du'â kılson onda*

⁷ İsmail Ünver, "Mesnevî", *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*, sayı 415-416-417/ Temmuz-Ağustos-Eylül 1986, LII, 430; Amil Çelebioğlu, *Türk Edebiyatında Mesnevi (XV. yy.'a kadar)*, İstanbul, 1999, 21.

* Bu makalenin hazırlanmasında Recep Demir, *Hatâyî-i Tebrizî ve Mollâ Camî'nin Yûsuf'u Züleyhâ Mesnevîleri Üzerinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme (İnceleme-Metin)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van, 2006 çalışmasından faydalanılmış, Hatâyî'nin mesnevisinden alınan beyitler, bu çalışmadaki numaralarıyla verilmiştir.

Hatâyî eserinde yeri geldikçe gazeller söylemiştir. Bu gazellerden biri Yûsuf (yedi beyit), biri Ya'kûb (yedi beyit), biri Yûsuf'un müşterilerinden Duhter-i Amlak(üç beyit), ikisi Züleyhâ (beş beyit ve üç beyit) ve biri de Dünyâ Hatun (beş beyit) dilinden söylenmiştir. Bunlardan başka sekiz beyitlik, dünyanın faniliği hakkında nasihat içeren bir gazel de söylenmiştir ki şair mahlasını bu gazelde kullanmıştır.

Vezin

Hatâyî, eserini remel bahrinin fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün kalıbıyla yazmıştır. Remel bahrinin bu müseddes kalıbı Türk edebiyatında en çok kullanılan kalıplardandır. Kısa oluşu nedeniyle pek çok mesnevi bu kalıpla yazılmıştır. Hatâyî'den önce konuyu mesnevi tarzında işleyen Şeyyâd Hamza, Süle Fakîh, Darîr ve Akkoyunlu Ahmedî'nin⁸ eserlerinde de bu kalıp kullanılmıştır.

Aruzun Türkler tarafından kullanılmaya başlandığı ilk yüzyıllarda şairler 11'li hece ölçüsüne benzeyen kalıpları çok kullanmışlardır. Kısa heceler sık sık uzatılmış, Türkçe kelimelerin ses özellikleri değiştirilmiş, ancak bu imalelerin yardımıyla Türkçe aruz ölçüsüne uydurulmaya çalışılmıştır⁹. XV. yüzyıla kadar aruz veznini ustalıkla uygulayan Türk şairlerin artmasına rağmen Hatâyî'nin şiirinde vezin aksaklıklarına sık rastlanmaktadır. Aşağıdaki örnek beyitlerde görüleceği gibi imalelerin çokluğu şairi rahatsız etmemiştir:

*Kansı daglara senün çün varayum
Kurt yimemiş seni kimden sorayum (155)*

*Yûsufı saklardı ol Zelhâ özi
Bakar idi gül yüze iki gözi (341)*

Ya da “Züleyhâ- زليخا” ismi Hatâyî'nin eserinde daha çok “Zelhâ- زلخا” şeklinde kullanılmış, birçok beyitte uzun olan ikinci hecenin, vezin gereği zihaf uygulanarak kısa okunması gerekmiştir:

*Zelhanun boynunda vardı halka bil
Harcına yetmiş idi Mısrın on il (311)*

⁸ Nihat Azamat, “Yeni Bir Ahmedî ve İki Eseri: Yûsuf u Zelihâ, Esrarnâme Tercümesi”, *Osmanlı Araştırmaları*, VII-VIII, 1988, 347-364.

⁹ Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı. Nazım Şekilleri ve Aruz*, İstanbul, 1999, 144.

*Yûsuf eydür gel kâbîn 'akd ideli
Zelha eydür hele eve gideli (887)*

*Eyle sevmişdi o Yûsuf Zelhanı
Bir zamân koymazdı yanından anı (903)*

Vasl yapmak gerektiği yerde yapmamak da vezin konusunda bir aksaklığa (sekt) sebep olur ve Hatâyî bu konuda da pek özenli değildir.

*Çok ilan çıyanlu yavuz çâh bu çâh
Ah garîbem bilmezem yol kaldım âh (106)*

*Bunlar eydür kim görüpdür beyle iş
Vire aş etmek bu halka yaz u kış (959)*

Eserin tamamına bakıldığında Hatâyî'nin, aruz veznini daha az kusurla uygulamak için şairlerin başvurduğu Arapça ve Farsça kelimelerden yararlanma yoluna gitmediği görülmektedir. Bu durum herhâlde özellikle benimsenmiş bir tutum değil, şairin birikiminin elvermemesinden olsa gerektir.

Netice olarak Hatâyî'nin, aruz ölçüsünü Türkçeye uygulamakta pek özenli ve seçici olmadığını, her ne kadar aruzun fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün kalıbını kullanmışsa da, bu kalıbın hece ölçüsündeki 4+4+3=11 şekline benzerliğinden istifade ettiğini söyleyebiliriz.

Kafiye

Hatâyî'nin şiirinde en dikkat çekici özelliklerden biri de söz varlığında Türkçe kökenli kelimelerin daha yoğun olmasıdır. Buna bağlı olarak redifler genellikle Türkçe kelime ve kelime gruplarıyla oluşturulmuştur. Kafiye ise Türkçe ile birlikte, Farsça ve Arapça kelimelerden de yararlanmıştır. Türkçe kelimelerle daha çok yarım ve tam kafiye, Arapça ve Farsça kelimelerle çoğunlukla zengin kafiye oluşturulmuştur.

Bununla beraber Hatâyî birçok beyitte mısralar arasındaki ahengi sağlamak için kafiye yerine redifle yetinmiştir. Mesela aşağıdaki beyitte ahenk, mısra sonlarında tekrar edilen “anı” redifinin sağladığı uyuma dayandırılmış, böylece kafyesizlik kapatılmaya çalışılmıştır.

*Ya 'kûb eydür eyle dutuñ siz **anı**
Kurt yimesün yahşı saklayun **anı** (54)*

Ya da birçok beyitte ahenk, tekrar edilen Türkçe çekim ekleriyle sağlanmaya çalışılmıştır.

*Ben kitâbumda senün ahvâl**ünü**
Okuyup duydum senün evsâf**unu** (168)*

*Hak te'âlâ Cebre'ile söyledi
Tiz var ol oğlan dilin açgıl **didi** (398)*

*'Ahd idüp ben oynamayam gülmeyem
Tâ ki ben anuñ didârın görmeyem (557)*

Bazen de aynı kelimelerle kurduğu kafiyei art arda tekrar etmekten çekinmemiştir:

*Anı sahrada nâ-gâhdan kurt yidi
Yûsuf ana siz yalan dîrsüz **didi***

*Ol ki peygamberdür anı kurt yimez
Yakşı kimse beyle yalanı dimez (965-966)*

Mesnevi içerisinde azımsanmayacak derecede fazla olan bu türlü beyitler göstermektedir ki, Hatâyî, daha olgun bir zevkin yansıması olabilecek bir ahenk arayışına gitmemiş, yeni kafiyeler bulmak için kendini zorlamamıştır. Bu yargının bir sebebi de eserin muhtelif beyitlerinde aynı kafiye'nin defalarca kullanılmasıdır. Mesela “zamân- hemân” kelimelerinin kafiye olarak 16 defa, “zamân-revân” kafiyesinin 8 defa, “zamân- gümân” ve “zamân-amân”ın 3'er defa tekrar edilmiştir. Aynı şekilde “idi” redifi de 30 beyitte redif olarak kullanılmıştır. Oysa aynı kafiye ve redifin sık tekrar edilmesi, şairler için bir kusur olarak kabul edilmiştir.

Vakanın Özeti

1- Yûsuf, Ya'kûb'un on iki oğlundan biridir. Henüz bir yaşındayken annesi ölen Yûsuf, babası tarafından bakılmak üzere halasına verilir. Oğlunun hasretine dayanamayan Ya'kûb, onu geri almak ister. Ancak Yûsuf'un cemâlinden mahrum kalmak istemeyen hala, bir hileye başvurarak kendisine babasından kalan altın kemeri gizlice Yûsuf'un beline bağlayıp kemerin kaybolduğunu iddia eder. Kemer, Yûsuf'un üzerinde bulunur ve uygulanan hukukun gereği

olarak babası oğlunu halasına vermek zorunda kalır. İki yıl sonra halanın ölmesi üzerine Ya'kûb oğluna kavuşur.

3- Yûsuf düş görür: Kardeşlerin her birinin elinde asa vardır. Kardeşleri Yûsuf'un asasını toprağa dikerler, asa büyüyüp dallarında kuşların ötüştüğü bir ağaca dönüşür. Bir tahta oturtulan Yûsuf'un önünde gün, ay ve on bir yıldız secde eder.

4- Yûsuf, rüyayı babasına anlatır. Ya'kûb, oğlunun hükümdar olacağını, on bir yıldızın kardeşlerini temsil ettiğini söyler, ayrıca rüyayı başkalarına anlatmamasını tembihler.

5- Konuşulanları duyan bir kadının anlatmasıyla kardeşlerinde Yûsuf'a karşı kıskançlık duyguları başlar. Yûsuf'un hükümdar, kendilerinin ise kul olması katlanılmaz bir durumdur ve buna bir tedbir almak gerekir.

6- Küçük kardeşlerini gezdirmek bahanesiyle her gün koyun götüldükleri kıra götürüp orada öldürmeyi plânlarlar. Yûsuf'u yanlarında götürmek için babalarından izin isterler. Ya'kûb izin vermek istemez çünkü rüyasında Yûsuf'un etrafını kurtların çevirdiğini, kurtlardan birinin Yûsuf'u ağzına aldığı, kaçarken onu bir dereye düşürdüğünü görmüştür. Oğullarının ısrarı üzerine, Yûsuf'u korumalarını tembih ederek izin verir.

7- Yûsuf'la birlikte yola koyulan kardeşler, babalarından uzaklaşınca onu dövmeye başlarlar. Biri döverek öldürmeyi ve kurt yedi diyerek kurtulmayı önerir. Dövülen ve aç susuz bırakılan Yûsuf'un yalvarmaları fayda etmez. Yûsuf'un Yehuda adlı kardeşine yalvarması sonuç verir ve onun kuyuya atma önerisini kabul ederler. Kuyuda ya yılan öldürecektir ya da suya batıp ölecektir.

8- Elbiselerini soyarlar ve Şem'un adlı kardeş Yûsuf'un boynuna ip bağlayarak kuyuya atar. Cebrail gelerek Yûsuf'u suya düşmeden yakalar ve bir kuru yere koyar. Yûsuf'un etrafını saran yılanlara, onun peygamber olduğunu söyleyerek uzaklaşmalarını sağlar. Yûsuf, kendisini kuyuda ziyaret eden Yehuda'ya babasına olanları anlatmamasını salık verir.

9- Kardeşler bir oğlağı öldürerek kanını Yûsuf'un gömleğine sürerler. Eve dönüşte Yûsuf'unu beklemekte olan babalarını görünce, ağlayıp feryat ederek kanlı gömleği gösterip, kardeşlerini kurt yediğini söylerler. Acı haberi duyan Ya'kûb bayılır ve ancak tan atınca kendine gelir. Kardeşler kendileri geyik avlarken yalnız kalan Yûsuf'un kurt tarafından yendiğini, ondan geriye sadece bir gömleğin kaldığını söylerler. Ya'kûb, kanlı gömleğin hiç yırtılmamış olduğunu görünce oğullarına inanmaz. Kendisini yediği hâlde gömleğini hiç yırtmamış olan bu kurdun yanına getirilmesini ister.

10- Oğulları, kanıt olarak, ağzına kan bulaştırdıkları bir kurdu Ya'kûb'a getirirler. Kurt, kendilerine peygamber etinin haram olduğunu, Mısır'dan gelip Şam'daki kardeşini aramak için yola çıktığını söyler. Kardeşler bu kurda iftira ettiklerini kabul ederek Yûsuf'u başka bir kurdun yediğini bildirirler. Oğullarının yalancı olduğunu anlayan Ya'kûb çaresiz, derdini içine atar.

11- Kuyuda yalnız kalan Yûsuf'a Cebrâil yiyecek ve giyecek getirir. Hûd peygamber ak sakallı bir kişi suretinde Yûsuf'u ziyaret eder. Kendi kitabında Yûsuf'un öyküsünü okumuş, Yûsuf'u görmek için Allah'a yalvarmıştır. Bin iki yıldır bu kavuşma anını beklemektedir. Yûsuf'a yaşadığı olayların Hak'tan geldiğini, kardeşlerini suçlamamasını, ileride Mısır hükümdarı olacağını ve o zaman kardeşlerini utandırmamasını söyler. Muradına ulaşan Hûd peygamber artık canını alması için Allah'a dua eder ve orada ölür.

12- Yûsuf'u satın alacak olan tacir rüyasında, güneşin gökten gelerek koynunda bir süre kaldığını görür. Tabirci "Şeddâd çâhî"nda bir kul bulacağını bildirir. Kul bulmak üzere yola çıkan tacir, gökten gelen bir sesin yol göstermesiyle kuyuya gelir. Su çekmek üzere kuyuya kova salan tacirin iki kölesi Yûsuf'u çıkarır.

13- Her gün kuyu çevresine gelip durumu izleyen kardeşler, Yûsuf'un kuyudan çıkarıldığını görünce ortaya çıkıp, onun kendilerine ait tembel bir köle olduğunu ve onu satmak istediklerini bildirirler. Yazılı bir belge düzenleyerek on sekiz kalp akçaya satarlar.

14- Mısır'a doğru yol almakta olan kervanda bağlı olarak deveye bindirilen Yûsuf, yolda annesinin mezarına rastlar ve başından geçenleri anlatır. Annesi mezardan cevap vererek çaresiz olduğunu söyler. Yûsuf'un kervandan geri kalmasından dolayı onu döven kölenin kolu kurur. Cebrail gelerek gazap eder, kanadını yere vurur ve gökler kararır, yer titrer. Bu olağan üstü durum yedi gün devam eder. Olanları kolu kuruyan kuldan öğrenen tacir, Yûsuf'tan özür diler, güzel elbiseler giydirilir. Yûsuf'un affetmesiyle kölenin kolu da düzelir. Kervan yola koyulur ve Mısır'a gelir.

15- Mağrip'te Teymus adlı hükümdarın kızı Züleyhâ, rüyasında gördüğü bir "acâib sûret'e âşık olur. Durumu öğrenen baba, bir daha görürse onun kim olduğunu öğrenmesini salık verir. Züleyhâ, ikinci rüyasında gördüğü kişinin Mısır'da sultân olduğunu, onu Mısır'da araması gerektiğini öğrenir.

16- Kızının derdine çare bulmak isteyen Teymus, Mısır hükümdarına elçiler göndererek durumu bildirir. Mısır hükümdarı Züleyhâ'yı eş olarak kabul edeceğini söyler.

17- Yüzlerce köle ve hediyeyle Mısır'a gelen Züleyhâ, büyük şölenle karşılaşır. Mısır sultânını gördüğünde, rüyasında âşık olduğu kişinin o olmadığını anlar ve feryat ederek onun yanına yaklaşmamasını ister. Bunun üzerine sarayına dönen hükümdarın yanına Allah bir “peri kız” gönderir, sultân onu Züleyhâ sanır. Böylece Züleyhâ'nın bekâreti yıllarca korunmuş olacaktır. Bunu peri kızıdan öğrenen Züleyhâ'nın kaygısı gider, mutlu olur.

18-Yûsuf'un Mısır'a getirildiği gün Züleyhâ, rüyasında güneşin Mısır'a düştüğünü, halkın bu güneşe üşüşüğünü görmüştür. Tacirin Mısır'a getirdiği köleyi gören Züleyhâ, onun, rüyasında âşık olduğu kişi olduğunu anlar ve satın almak ister. Yûsuf satılığa çıkarıldığında müşteriler fiyatını artırırlar. Amlak Kızı denilen kadın Yûsuf'un ağırlığına altın ve misk teklif etmiştir. Zorlu bir alışverişten sonra Züleyhâ, boynundaki kolye de dâhil olmak üzere kocasının bütün hazinesini harcayarak onu satın alır. Bu arada yaşlı bir kadın da “bir kelef”le Yûsuf'un müşterileri arasına katılmıştır. Yûsuf'u görür görmez âşık olan ve böyle değerli bir köleyi ucuz fiyatla almak isteyen bu kadının kendinden geçtiğine hükmedilir.

19- Malik, Yûsuf'un yanına veda etmeye gelir. Yûsuf, satış belgesini alarak kendisinin peygamber olduğunu, satışından kazandığı parayı malına katmamasını tavsiye eder. Gerçeği öğrenen Malik, hiç oğlu olmadığını söyleyerek, oğul sahibi olmak için Yûsuf'un dua etmesini ister. Yûsuf'un duasıyla kırk oğul sahibi olmuş, satıştan kazandığı malı da dervişlere dağıtmıştır.

20- Züleyhâ'nın hizmetinde yedi yıl geçiren Yûsuf, âşığının bütün ısrarlarına rağmen Tanrı'dan korkar, bir kez bile yüzüne bakmaz. Her fırsatta aşkını ilan eden Züleyhâ, derdini sadece dayesine açmıştır. Züleyhâ daye aracılığıyla Yûsuf'u çağırır. Onu söze tutarak ardından kilitlediği yedi kapıyı geçerler. Yedinci odada Züleyhâ beraber olmak istediğini söyler. Yûsuf önce reddeder, Allah'tan korkmasını söyler. Züleyhâ aksi takdirde kendini öldüreceğini, bu yüzden onu da öldüreceklerini söyler. Yûsuf, Züleyhâ'nın isteğini yerine getirmeye yönelmişken duvardan bir el çıkar, kendisini iter, yere düşürür. Bu, beş kere tekrar eder. Gökten gelen bir ses Yûsuf'u uyarır, enbiya defterinden adının silineceğini söyler. Yûsuf, kilitlerini Ceb râîl'in açtığı kapılardan geçerek kaçmaya başlar. Yedinci kapıda ardından yetişen Züleyhâ, Yûsuf'un gömleğini yırtar.

21- Aziz, sarayın bahçesinde eşini ve kölesini tartışırken görmüştür. Züleyhâ, Yûsuf'un kendisine kast ettiğini söyler. Yûsuf, suçlu olmadığını, kendisine “dört aylık oğul”un şahitlik edeceğini söyler. Allah'ın emriyle Ceb râîl tarafından dili açılan bebek, gömleğin ön tarafı yırtıksa Yûsuf'un, arka tarafı yırtılmışsa Züleyhâ'nın suçlu

olduğunu bildirir. Karısının suçlu olduğu anlayan Aziz, onu bağışlar ve Yûsuf'un da Züleyhâ'ya kargış etmemesini ister.

22- Kölesine gönül veren Züleyhâ, Mısır'ın soylu kadınlarının diline düşer. Züleyhâ onları evine davet ederek ellerine bir bıçak ve meyve verir. Yûsuf misafirlere hizmet için ortaya çıkınca, güzelliği karşısında hayran kalan kadınlar şaşkınlıktan ellerini keserler ve Züleyhâ'ya hak verirler.

23- Züleyhâ'nın güzelliğine karşı Yûsuf'un kayıtsız kalmasını anlamayan kadınlar, Züleyhâ adına Yûsuf'a başvurarak, güzellikte eşsiz olan hanımını sevmesini, onu reddederse kendilerini kabul etmesini isterler. Yûsuf onları da geri çevirir.

24- Soylu Mısır kadınları nazarında itibarı sarsılan Züleyhâ, hiddetlenir ve “cadudur” diye Aziz'e şikayet ederek zindana attırmasını teklif eder. Kocasını Züleyhâ'ya yetki vererek istediğini yapabileceğini bildirir. Züleyhâ da kölesini şehrin dışındaki zindana attırır. Bir saat sonra pişman olup geri çağırması fakat Yûsuf geri dönmeyeceğini söylemiştir. Aziz de artık onu çıkarmayacağını bildirir. Sevgilisinden kesinlikle ayrıldığını anlayan Züleyhâ yaptığına pişman olur.

25- Züleyhâ her gün zindan etrafında dolaşır, zindancıdan Yûsuf'un ahvalini sorar, ona selam gönderir. Bu durum yine gıybete sebep olduğundan zindanı görebilmek için köşkünün yanında, ondan daha yüksek bir köşk yaptırır, oradan zindanı seyreder.

26- Yûsuf zindanın penceresinde yol gözlemekte iken bir Arap görür. Babasının hâlini ondan sorar. Arap, Ya'kûb'un belinin büküldüğünü, gözlerinin kör olduğunu söyler. Yûsuf, kim olduğunu söylemeden onunla babasına selam gönderir ve zindana düşmüş olan bir genç olarak duasını ister. Arap, Yûsuf'un isteğini yapar. Ya'kûb, bu gence dua eder ve o gece gelen bir ilham oğluna kavuşacağını bildirir.

27- Yûsuf'a Cebrâil tarafından rüya tabiri öğretilir. Rum hükümdarının emriyle Mısır hükümdarına suikast hazırlamak suçuyla zindana atılan Şıracı ve Sofracı, görmedikleri halde uydurdıkları rüyalarını Yûsuf'a anlatırlar. Yûsuf, rüyaları Sofracı'nın öldürüleceği, Şıracı'nın ise kurtularak hükümdarın şarapçısı olacağı şeklinde yorumlar. Bu arada Yûsuf Şıracı'ya, hükümdarın hizmetine gittiği zaman kendisini hatırlamasını tembih eder. Bir süre sonra Yûsuf'un yorumu gerçek olur.

28- Mısır hükümdarı bir düş görür. Çevresindeki alimler bu düşü yorumlamak için üç gün izin isterler. Fakat rüyayı unuturlar. Hükümdara sormaya geldiklerinde, o da gördüğü rüyayı unuttuğu. Şıracı uzun zamandır unuttuğu Yûsuf'u hatırlar ve hükümdara

bahseder. Zindana giden Şıracı, hükümdarın görmüş olduğu rüyayı Yûsuf'tan dinler. Hükümdarın emriyle ikinci gelişinde yorumunu öğrenir. Yûsuf hükümdarın rüyasını, yedi yıl bolluk, takip eden yedi yıl ise kıtlık olacağı şeklinde yorumlayarak çeşitli tedbirler önerir. Hükümdar kendisinde yetenek gördüğü Yûsuf'un değerini anlayarak suçsuz olduğuna hükmeder, zindandan çıkartarak tahta geçirmek ister.

29- Yûsuf, suçsuzluğunun teyit edilmesi şartıyla zindandan çıkmayı kabul eder. Hükümdar Mısır kadınlarını ve Züleyhâ'yı bir araya getirerek Yûsuf'la yüzleştirir. Önce suçunu inkâr eden Züleyhâ, Mısırlı kadınların şahitliğiyle suçunu itiraf eder. Yûsuf büyük bir törenle zindandan çıkarak "pâdişâh" tahtına oturur.

30- Züleyhâ artık yaşlanmış, gözlerini kaybetmiştir. Hakk'a tapan Yûsuf'un tahta geçtiğini, kendi inandığı putun ise onu zelil olmaktan kurtarmadığını ifade ederek tapındığı putu kırar, Yûsuf'un dinine girerek Müslüman olur. Hâlâ yanında kalan üç halayık yardımıyla Yûsuf'un yoluna çıkarak aşkını tekrar ilan eder ve kendisini almasını ister. Yûsuf yaşlı ve kör olan Züleyhâ'yı reddetmişken Cebrâil, Züleyhâ'ya eski güzelliğinin verileceğini, onu kabul etmesini söyler. Yûsuf, onu kabul eder ve Cebrâil'in kanadını sürdüğü Züleyhâ eski güzelliğine kavuşur, gençleşir.

31- Artık aşk, Züleyhâ'dan Yûsuf'a geçmiştir. Züleyhâ Tanrı'dan gafil geçen günlerine karşılık zamanını sürekli ibadetle geçirmekte, Yûsuf'un gönderdiği elçileri geri çevirmektedir. Böylelikle geçen kırk günden sonra Yûsuf'un ısrarları sonucu nikah yapılır. On iki oğulları olur.

32- Cebrâil, Allah'ın buyruğunu Yûsuf'a getirerek gezintiye çıkmasını, yoluna çıkan ilk eri kendisine vezir tayin etmesini ister. Yola çıkan Yûsuf, gördüğü gence itibar etmez. Cebrâil tekrar gelerek bu gencin Züleyhâ ile yaşadığı hadisede kendisine tanıklık eden beşikteki oğlan olduğunu bildirir. Yûsuf da ondan özür dileyerek veziri yapar.

33- Kıtlık yılları gelmiştir. Mısır hükümdarı ölmüş, halk Yûsuf'un etrafında toplanmıştır. Başka memleketlerde açlık baş göstermişken Yûsuf'un aldığı tedbirler sayesinde Mısır halkı rahat yaşamaktadır. Hatta açlık çekenler Yûsuf'un yüzüne bakıp doyuyordu. Yûsuf'un on kardeşi tahıl almak için Mısır'a gelir. Kardeşlerini tanıyan Yûsuf, onlarla yüzünü bir örtüyle kapatarak konuşur. Kardeşler kurt hikâyesini yine anlatırlar ancak Yûsuf onların yalan söylediğini bildirerek bir dahaki sefere evde kalan İbn-i Yamin'i de getirmelerini, aksi takdirde tahıl vermeyeceğini söyler. Tahıl ücreti olarak getirdikleri bin altını da gizlice yüklerine bırakarak kardeşlerini Kenan'a gönderir.

34- Kenan'a gelen kardeşler "hoş Müselman" hükümdarı Ya'kûb'a anlatarak bir dahaki sefere İbn-i Yamin'i de götürmek üzere izin isterler. Oğullarına güveni sarsılmış olan Ya'kûb, Yûsuf olayından dolayı izin vermez. Ancak kardeşler, onu korumak üzere ant içerek babalarını razı ederler. Yüklerinin içinde tahıl ücretini de bulunca iyice şaşırırlar.

35- Mısır'a gelen kardeşler, babalarının tavsiyesi üzerine ayrı kapılardan saraya girerler. Yalnız kalan İbn-i Yâmin yolu kaybeder. Bu vesileyle yüzünü kapalı tutan Yûsuf'la aralarında bir yakınlaşma hasıl olur, Yûsuf ona bir bilezik hediye eder. Kardeşler, duvarları Yûsuf'un başından geçenleri anlatan tasvirlerle süslenmiş olan sarayda ağırlanırlar. Böylece kardeşler, kimsenin bilmediğini düşündükleri günahlarının Mısır'da bilindiğini anlarlar. İkram edilen yemekleri yiyemezler. Bunun sebebini soran Yûsuf'a, tasvirlerin kaybolan kardeşlerini hatırlattığını, bu yüzden üzüldükleri için yemediklerini anlatırlar. İbn-i Yamin duvarda gördüğü resmi yıllar önce kaybettiği kardeşi Yûsuf'a benzettiği için üzüldür ve isteği üzerine başka bir eve götürülür.

36- Burada Yûsuf'un oğlu, İbn-i Yâmin'e hizmet etmektedir. İbn-i Yâmin bu genci kardeşi Yûsuf'a benzetmiştir. Oğlu babasının hikâyesini anlatır ve bu arada Yûsuf gelerek yüzünü açar, iki kardeş buluşmuş olur. Yûsuf babasının ve kız kardeşi Dünyâ Hatun'un durumlarını İbn-i Yâmin'den öğrenir. Yaşlı ve kör olan babası ve benzi sararmış olan kız kardeşi, yol üstünde yaptıkları bir kulübede ağlaşmakta, yoldan geçenlere Yûsuf'u sormaktadırlar.

37- Yûsuf, kardeşi İbn-i Yamin'e tahıl ölçtüğü kabı yüklerinin arasına gizleyeceğini anlatır. Plân uygulanır ve kervan hâlinde yola çıkmış olan kardeşlerin yolu Yûsuf'un askerleri tarafından kesilir. İbn-i Yamin hırsızlık yaptığından alıkonur. Kardeşler, zindanı basıp İbn-i Yâmin'i kaçırmak isterler. Fakat Yûsuf'un Me'mûl adlı oğlu gelerek onların sırtlarını sıvazlar, bunun üzerine onlarda güç kalmaz, hatta sesleri bile çıkmaz olur. Yûsuf, onları azarlayarak babalarına bağışladığını söyleyerek salıverir.

38- Kenan'a dönüşte babaları, Yûsuf gibi İbn-i Yamin'i de kaybeden oğullarına kızar. Bu arada yanına sık sık gelen Azrâil'e Yûsuf'un yaşayıp yaşamadığını sorar. Azrâil, onun Mısır'da hükümdar olduğunu haber verir. Oğullarının kardeşlerini kurtarmada hükümdar karşısında güçsüz olduğunu anlayınca, çareyi hükümdara mektup yazmakta bulur. Hapsettiği oğlunun kırk yıl önce kaybettiği Yûsuf'un öz kardeşi olduğunu, bu yaşlı hâlinde ikinci bir acıya dayanamayacağını bildirerek İbn-i Yamin'i salıvermesini ister.

39- Yûsuf, babasından gelen mektubu ağlayarak okuduktan sonra yıllar önce Malik'e satılırken düzenlenen belgeyi çıkararak kendini tanıtmadan kardeşlerinin suçunu anlatır. Kardeşlerinin inkâr etmesi üzerine bir altın tas getirir. Bu efsunlu tas, Yûsuf'un altın bir mil ile dokunmasıyla dile gelerek bütün olup biteni anlatır. Yûsuf kardeşlerini ölümle cezalandıracağını söyler ve onları bağlatır. Fakat bir saat sonra bağışlar ve kendini tanıtır. Gömleğini de vererek kardeşlerini Kenan'a gönderir.

40- Cebrâil, gömleği süt kardeşi Beşir'in vermesini salık vermiştir. Beşir Kenan yolunda ağlayan bir kadına rastlar. Yıllar önce ayrı düşen anne ve oğlu böylece kavuşmuş olur. Kenan'a yeten Beşir gömleği ve mektubu Ya'kûb'a verir. Gömleği yüzüne süren Ya'kûb'un gözleri açılır. Bu arada kendi oğlu süt emsin diye küçükken sattırıp annesinden ayırdığı Beşir'den helallik alır. Ya'kûb ailesiyle birlikte Mısır'a gelir. Böylece Yûsuf'un düşü gerçekleşmiş olur.

41- Oğluna kavuşan Ya'kûb, vadesi yettiğini anlar ve Yûsuf'la vedalaşır. Kenan'a gelir ve burada vefat eder. Ardından Züleyhâ ve birkaç gün sonra da Yûsuf vefat eder.

Eserin Öteki Yûsuf Kıssalarıyla İlişkisi

Eserini XV. yüzyılda kaleme alan Hatâyî'nin bir asır önce yakın coğrafyalarda yazılmış olan Şeyyâd Hamza ve Darîr'in mesnevilerini okumuş olması muhtemel görünmektedir. Çünkü adı geçen eserlerde hikâyenin benzeşmenin ötesinde, kutsal kitaplarda bulunmayan ve hikâyeye sonradan girmiş olan ortak rivayetlere yer verilmesi, kelime seçimi, söyleyiş ve eda bakımından da şaşırtıcı benzerlikler görülmektedir. Aşağıda Hatâyî ve adı geçen iki şairin eserlerinden alınan örnek beyitler bu etkileşimin niteliği hakkında bir fikir verebilir.

Hatâyî ve Şeyyâd Hamza

Züleyhâ, rüyada gördüğü surete kim olduğunu sormuş ve Yûsuf'tan şu cevabı almıştır:

*İstesen sen beni Mısra gel didi
Mısır içinde isteyüben bul didi (Hatâyî 262)*

Suret ider benem ol Mısırın Azizi

İster isen Mısır'a gel görgil bizi (Ş. Hamza 34)¹⁰

Yûsuf'u kuyudan çıkarıp Mısır'da satan tacir, onun peygamber olduğunu öğrendiğinde oğul sahibi olmak için kendisinden dua istemiş ve Yûsuf'un duası üzerine kırk oğlu olmuştur:

*Mâlik eydür bir du'â kılğul bana
Yokdur oglum gelmişem şimdi sana
(H 335)*

*Dua kıl oğul versin Çalap bana
Hâcetim şoldur dedim ben sana*

*Bir du'â kıldı ana ol cân-fedâ
Kırk ogul virdi ana ol dem Hudâ
(H 337)*

*Dua kılur duası olur kabul
Tanrı verir ol kişiye kırk oğul (ŞH 39)*

Kıtlık yıllarının geleceğini haber veren Yûsuf, bu yıllarda ekin ekmeye gerek olmadığını bildirmiştir:

*Sonra dahı yeddi il hükm eyledi
Ekmesünler kim dahı bitmez didi
(H 92)*

*Ol yedi yıl geçicek kızlık olur
Ekin ekmen deyü Yûsuf buyurur
(ŞH 78)*

Kıtlık yıllarında yardım almak üzere çevre ülkelerden gelenler arasında Yûsuf'u kuyudan çıkarıp satan ve onun duasıyla kırk oğul sahibi olan tacir ve oğulları da vardır:

*Yûsufi satan mâlik kırk oğlı hem
Yûsufa cümle kul oldılar tamâm
(H 940)*

*Yûsuf'u satan hoca dahi gelir
Kırk oğlıyla kendözünü kul kılur
(ŞH80)*

Züleyhâ'nın düşkünlük günlerinde kör ve yaşlı olmasının dışında sefaletini gösteren en belirgin özelliklerden biri de kıyafetidir. Hatâyî ve Şeyyâd Hamza'nın eserlerinde Züleyhâ kilim giyinmektedir:

*Bir kilim geymiş oturmuş ol hatun
Ah idende 'arşa yeterdi tütün (H 791)*

*Kilim giydi kuşak eyledi otu
Yohsul oldu binevâ oldu katı (ŞH 82)*

Yûsuf, bir defa görenlerin bir daha görebilmek için ağlaştığı bir güzelliğe sahiptir:

*Cümle 'âlem gün yüzine yâr idi
Bir gören bir de görince zâr idi
(H24)*

¹⁰ Şeyyâd Hamza'ya ait beyitler, Dehri Dilçin, Şeyyâd Hamza Yûsuf u Zelihâ, İstanbul, 1946 eserinden alınmış olup beyitlerin bulunduğu sayfa numaraları verilmiştir.

Yûsuf yıllar sonra sarayında ağırladığı kardeşi Bünyamin'le söyleşirken kardeşinin evlendiğini çocuklarına kendi hikâyesiyle ilgili isimler koyduğunu öğrenmiştir:

*Yûsuf eydür evli misün bir digil
Var mı oglun adlarını söylegil
Biri Yûsuf biri Kurt'dur biri Kan
Çağıruram Kurt Kan deyüp a cân
Yûsuf eydür uşbu adları digil
Sen neden atdun oları söylegil
Hem yine bir kanlu gönlegin hemân
Getürüp saldılar anlar ol zamân
Tâ o dem ki çağırım Kurt Kan diyem
Daglan imdi ey ciger sen yan diyem
Andan ötri urmuşam Kurt Kan didi
Tâ olalar derdüme dermân didi
(H 1074-1079)*

*Kanlı tonun getirdiler babama
Ağladı çok Hak Çalap'tan sabr uma
Bir oğluma Kurt dedim ağlamağa
İkinci Kan dedim çok ağlama*

*Üçüncüye ad verdim Yûsuf deyü
Maksadım seni anan unutmayı
(ŞH 105-106)*

*Etti kardaş evlendin mi ayt yine
Oğlun kızın oldu mu adları ne
Dönd'eder üç oğulum var her biri
Ef'alın benzer adın verdim adları
Birine Kurt ad verdim birine Kanı
Birine dahi Yûsuf dedim anı
Yûsuf eder nice urdun bu adı
Maksudun ayt üş bu işin ne idi
Döndü eder kardaşlarım ettiler
Yûsufu kurt yedi baba dediler*

Hatâyî ve Darîr

Aşağıdaki beyitlerde anlam bakımından olduğu gibi söyleyiş ve eda bakımından da benzerlik dikkat çekicidir:

*Dinle imdi sen Yûsuf ahvâlini
Kim nice geçerdi zindânda günü
(Hatâyî 604)*

*Sonra bir gün sordı Yûsuf hâlini
Didi bir eydün anun ahvâlini (H 792)*

*İşit imdi Yûsufun ahvâlini
Evvelinde nice oldı hâlini (Darîr 41)¹*

¹ Darîr'e ait beyitler Leylâ Karahan, *Kıssa-i Yûsuf Yûsuf u Züleyhâ*, Ankara, 1994. eserinden alınmış ve buradaki beyit numaraları verilmiştir.

Hatâyî de Darîr gibi İbn-i ‘Abbas rivayetlerinden esinlendiğini bildirmektedir:

İbn-i ‘Abbâs bir rivâyet eyledi *Bir rivâyet ibn-i Abbâs eyledi*
Şâh-ı ‘âlem Mustafâya söyledi (H 773) *Ol ki tefsîrde kelâmı söyledi (D 65)*

İbn-i Abbâs eyledi şerh ü beyân
Niçeler kim söyledi bu dâsitân (D 93)

Züleyhâ’nın ülkesi Kenan ile Mısır arası altı aylık yol mesafesindedir:

Saldı yola ilçileri ol zamân *Mısır ilinde Mağrîbe iy cân-ı men*
Altı aylık yol idi ol bî-gümân (H 267) *Altı aylık yolıdı bil bunu sen (D 340)*

Mısır’a gelin olarak giderken Züleyhâ’nın yanında götürdükleri Hatâyî ve Darîr’de benzerdir:

Bir nice katır kızıl ag mâl kumaş *Kul karavaş katır (u) raht (u) kumaş*
Hem hezârân at don kul karavaş *Bile virdi kim kılısarlar ma ‘âş*
(H 275) *(D 360)*

Mısır’da satışa çıkarılan Yûsuf’u almak isteyenler altın, gümüş, inci, misk ve amber gibi zamanın değerli araçlarıyla müşteri olmuşlardır:

Hem o ‘Amlâk kızı ol dem söyledi
İki agrı müşk zer ‘anber didi

Ben virürem mâlike virsün bana
Sonra minnet-vâr olayum ben ana

Bir dahi ağırlığı altun gümüş
Bir dahı hem ağırınca müşgimiş

Sonra Zelhâ didi ey mâlik sana
Agrınca üç yüz kızıl virrüm sana

Bir dahı ‘anber alur ağırlığı
Agrınca la’l alur incü dahı
(D 509-510)

Müşg ‘anber dahı virrüm ol kadar
Duhter-i ‘Amlâk eydür dört ol kadar
(H 307-310)

Kölesine âşık olduğu için Züleyhâ hakkında gıybet eden Mısırlı kadınlar, Yûsuf’u gördüklerinde ellerini kestikleri sahne de benzemektedir:

Bakdılar kim el kesilmiş yok haber *Kaldılar hayrân (u) vâlih bî-haber*
Vâlih ü hayrân gönül ten bî-haber *Ellerini pare pâre kıldılar (D 721)*
(H 432)

Yûsuf'un atıldığı zindanda şarapçı ve ekmekçi, gördükleri rüyaları Yûsuf'a yorumlattıktan sonra bu rüyaları görmediklerini söylemişler; Yûsuf, öyle olsa bile durumun değişmediğini şöyle ifade etmiştir:

Yûsuf eydür gör gerek görme düşi Sen gerek gör gerek sen görme ayık
Çün yoruldu beyle oldu bu işi (H 603) Ta'bir oldu olısar bellü bayık (D 836)

Hatâyî ve Süle Fakîh

İlk dönem Yûsuf kıssaları içinde konuyu en tafsilatlı şekilde işleyen eser, Süle Fakîh'in 4800 beyte ulaşan mesnevisidir². Darîr ve Şeyyâd Hamza gibi halk arasında yaygın olan rivayetleri anlatmasına rağmen edebî bakımdan daha üstün nitelikleriyle dikkat çekmektedir. Aşağıda Süle Fakîh ve Hatâyî'nin mesnevilerinden alınan beyitlerde aynı sahne anlatılmaktadır.

İbn-i Yâmîn kendisini ağırlamakla görevlendirilen Yûsuf'un oğluyla görüştüğünde, onu yıllar önce yitirdiği kardeşine benzetmiş, kanı kaynamıştı. Süle Fakîh'in 31 beyitte anlattığı bu görüşmeden sonra iki kardeş buluşabilmiştir. Oysa aynı sahne Hatâyî'nin eserinde 4 beyitte özetlenmiştir. Yûsuf ve İbn-i Yâmîn'in görüşme sahnesi iki mesnevide şu beyitlerle anlatılmaktadır:

<i>Geldi oğlan İbn-i Yâmîn yanına</i>	<i>İbn-i Yâmîn gelüben eve girür</i>
<i>Çün oturdu çekdi kanı kanına</i>	<i>Baruban karşudan Yûsufi görür</i>
<i>İbn-i Yâmîn eytdi ey yigit benüm</i>	<i>Ah edüben şol sâ'at dışdı yere</i>
<i>Sen kim olursan sana çekdi kanum</i>	<i>Yakîn oldu anda ki canın vere</i>
<i>Yûsuf adlu var idi bir kardaşum</i>	<i>Gördi Yûsuf İbn-i Yâmîni geçer</i>
<i>Ana okşatdum seni ey yoldaşum</i>	<i>Gül suları yüzi üstüne saçar</i>
<i>Oğlan ol dem Yûsuf oğlıyam didi</i>	<i>İbn-i Yâmîn akli gelüben turur</i>
<i>Yûsufun hâlini kamu söyledi</i>	<i>İki kolın kaldubanı varur</i>
<i>Oğlan ana Yûsufi itdi hitâb</i>	<i>İbn-i Yâmîn Yûsuf ile görüşür</i>
<i>Yûsufun yüzünden aldı ol nikâb</i>	<i>İki hasret birbirine kavuşur</i>
<i>Oğlan anı aldı geldi ol zamân</i>	<i>Kuçuşuban ol kadar ağlaşdılar</i>
<i>Yûsuf yüzünden nikâb aldı revân</i>	<i>Şöyle ki kendülerinden geçdiler</i>
<i>Didi kardaş Yûsufum tanı didi</i>	<i>Gökdeki firişteler esirgedi</i>
<i>Ança bildi ancak anı söyledi</i>	<i>Yanmışam ey dertli kardaşlar dedi</i>
<i>Gördiler birbirini anlar o dem</i>	<i>Aglamakdan çünki fârig oldılar</i>
<i>İkisi dahı özünden gitdi hem</i>	<i>Ol Hüdâya hamd ü senâ kıldılar</i>

² Z. T. Hacıyeva, *Suli Fekih Yusif ve Züleyhâ*, Bakü, 1991.

*Onca zârî kıldı ol demde olar
Yir gök ehli cümle zârî kıldılar
Sonra andan ağlayuben döndiler
Birbirinden hallu hâlin sordılar
Ol Yûsuf zindâna düşen hâlini
Didi bir bir cümle ol ahvâlini
Andan eytdi karı atam hâli ne
Rûzgârı dirliği ahvâli ne
Didi kör oldı anun iki gözi
İllâ Yûsufdur dilinde her sözi
(Hatâyî 1050-1062)*

*Başladı Yûsuf haber sorar ana
Kocacuk atam nicedür de bana
İbn-i Yâmin aydur atam hâlini
Sorar isen aydayım ahvâlini
Sen gidenden berü gözleri yaşı
Turmaz akar kaygudur anun işi
Görmez oldu ağlamakdan gözleri
Gice gündüz sensin anun sözleri
(Süle Fakîh 137)*

Süle Fakîh'in olay ve sahneleri daha ayrıntılı bir şekilde anlatması, eserin hacim bakımından genişlemesini getirdiği gibi sanat bakımından daha nitelikli olmasını sağlamıştır. Eserler arasındaki bu fark, iki mesneviden rastgele bir bölümün karşılaştırılmasıyla anlaşılabilir derecede belirgindir.

Neticede Hatâyî ile Süle Fakîh'in eserleri arasında, anlatılan hikâyenin aynı rivayetlere dayanması ve birbirine yakın dönem ve coğrafyada aynı vezinle yazılmış olmalarından kaynaklanan doğal bir benzerlikten söz edilebilir. Yoksa Hatâyî'nin Süle Fakîh'ten etkilendiğini, sanat bakımından ona yaklaşabildiğini söylemek mümkün görünmemektedir.

Sonuç

Kaynaklarda Hatâyî hakkında bilgi bulunmaması nedeniyle, şairin hayatı ile ilgili boşluğu doldurmak ne yazık ki mümkün olmamıştır. Şairden ilk defa bahseden M. Ali Terbiyet'in iddia ettiği, Hatâyî'nin eserini Akkoyunlu Sultân Ya'kûb adına yazdığı bilgisi başka belgelerle desteklenmeye muhtaçtır. Çünkü Farsça ve Türkçe yazan yetenekli şairlerin bulunduğu bir saray muhitinde Hatâyî'nin daha çok göçebe halde yaşayan Türkmen toplumunun beğenisine hitap edecek nitelikte olan bu eseriyle yer edinmesi zor görünmektedir.

Bu arada, Türkçeden başka dil bilmeyen Akkoyunlu Türkmen tebaasının, kendilerine mesafe koyan Fars kökenli devlet bürokrasisinden rahatsız olduklarını, hatta Türkçe bilmeyen vezir Kadı İsa'yı hükümdara şikayet ettiklerini, hükümdarın ölümünden sonra bir vesileyle öldürdüklerini hatırlayalım. Bu demektir ki, Akkoyunlu sarayında Farsça yazan şairlerin korunmasıyla birlikte, tebaayı oluşturan göçer Türkmen aşiretleri henüz Fars edebiyatıyla münasebet kuracak seviyede değildir. Fars etkisinden uzak olan Hatâyî'nin eseri de böyle bir toplumun zevkini yansıtmaktadır.

Eserini XV. yüzyıl Azeri Türkçesiyle yazan Hatâyî, çağdaşları olan Habîbî, Kışverî gibi şairlere göre daha sade bir Türkçe kullanmıştır. Ancak metindeki birçok vezin ve kafiye kusuru göstermektedir ki, onun sadeliği bir bilinçten değil, şairlik kabiliyetinin elvermemesindendir. Türk şiirinde aruzun problem olmaktan çıktığı, aruz vezniyle başarılı eserler verildiği bir dönemde Hatâyî'nin çokça imale ve zihafa düştüğü görülmektedir.

Hatâyî'nin eseri, XV. yüzyıla kadar yazılmış Türkçe Yûsuf kıssalarıyla birlikte, daha sonraki dönemlerde konuyu başarıyla işleyen Hamdî ve Kemal Paşazâde gibi şairleri hazırlayan edebî metinler olarak değerlendirilmelidir.

Kaynaklar

Araslı, Hamit, "XV-XVI. Esrlerde Azerbaycan Edebiyatı", *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi*, Bakü, 1960.

Azamat, Nihat, "Ahmedî Akkoyunlu", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, II, 167-168.

Azamat, Nihat, "Yeni Bir Ahmedî ve İki Eseri: Yûsuf u Zeliha, Esrarnâme Tercümesi", *Osmanlı Araştırmaları*, VII-VIII, 1988, 347-364.

Caferoğlu, Ahmet, "Azerbaycan Edebiyatı", *Türk Dünyası Edebiyatı*, (Haz.: Halil Açıkgöz), Ankara, 1991.

Çelebioğlu, Amil, *Türk Edebiyatında Mesnevi (XV. yy.'a kadar)*, İstanbul, 1999.

Dilçin, Dehri, *Yûsuf ve Zeliha*, İstanbul, 1946.

Dolu, Halide, *Menşinden Beri Yûsuf Hikâyesi ve Türk Edebiyatındaki Versiyonları* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi), İstanbul, 1953.

Erşahin, Seyfettin, *Akkoyunlular Siyasal, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih*, Ankara, 2002.

Hacıyeva, Z. T., *Sulî Fekih Yusif ve Züleyhâ*, Bakü, 1991.

Hayyampur, A., *Yûsuf u Züleyhâ*, Tebriz, 1339.

İpekten, Haluk, *Eski Türk Edebiyatı. Nazım Şekilleri ve Aruz*, İstanbul, 1999.

Karahan, Leylâ, *Kıssa-i Yûsuf Yûsuf u Züleyhâ*, Ankara, 1994.

Köktürk, Şahin, *Halil Oğlu Ali'nin Yûsuf ile Zeliha Hikâyesi*, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 2/4 Fall 2007.

Köprülü, M. Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, (Haz.: Orhan F. Köprülü, Nermin Pekin) İstanbul, 1981.

Levend, Ağâh Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara, 1988.

Öztürk, Zehra, *Hamdullah Hamdi's Mesnevî Yûsuf ve Zeliha Introduction, Text, Analysis and Facsimile*, Harward University, 2001.

Sümer, Faruk, “Ak Koyunlular”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 40, 1986, 1-37.

Terbiyet, Muhammet Ali, (1314). *Dânişmendân-ı Azerbaycan*, Tahran.

Ünver, İsmail, “Mesnevî”, *Türk Di., Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*, sayı 415-416-417/ Temmuz-Ağustos-Eylül 1986, LII, 430-463.

Woods, John E., *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular*, (Çev.: Sibel Özbudun), İstanbul, 1993.

Zeynalof, Ferhat, *Alî'nin Kıssa-i Yûsuf'u*, Bakü, 1994.